

ПОНЯТІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПРОТЕСТІВ: СПРОБА КЛАСИФІКАЦІЇ

Анотація. Висвітлено понятійні особливості терміну «революція» й виокремлено відмінності тлумачення новітніх революцій від їх класичних зразків. Виявлено специфічні риси революційних протестів, що відбулися в різних країнах світу наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, та запропоновано класифікацію, що розрізняє три базові види сучасних революцій: рефолуція (refolution); електоральні революції (reelection) та електронні революції (e-revolution).

Ключові слова: революція, кольорові революції, сучасні революції, рефолуція, електоральні революції

Abstract. Reflected the conceptual features of the term "revolution" and highlighted the differences of interpretation of the latest revolutions from the classic designs. It reveals specific features of the revolutionary protests that took place in different countries of the world in the late twentieth – early twenty-first century, and proposed a classification that distinguishes between three basic types of modern revolutions: revolucia (refolution); electoral revolution (reelection) and the electronic revolution (e-revolution).

Key words: revolution, color revolution, the modern revolution, revolute, electoral revolution

Аннотація. Отражены понятийные особенности термина «революция» и выделены различия толкования новейших революций от

* кандидат філософських наук, доцент кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

классических образцов. Выявлены специфические черты революционных протестов, которые состоялись в разных странах мира в конце XX – начале XXI века, и предложена классификация, различающая три базовые виды современных революций: революция (*refolution*); электоральные революции (*reelection*) и электронные революции (*e-revolution*).

Ключевые слова: революция, цветные революции, современные революции, революция, электоральные революции (*reelection*), электронные революции (*e-revolution*).

Постановка проблеми. Термін «революція» є однією з найважливіших категорій політичної науки. Оскільки саме ця форма народного протесту пов'язується із ключовими, і щонайголовніше, прогресивними змінами режимних засад різних політичних устроїв. Принаймні, в свідомості революційних інсургентів, які у своїх домаганнях завжди наголошують на необхідності радикальної зміни віджилих й застарілих режимів, здійсненої через руйнування та викорінення принципів їх функціонування. Історія революцій диспонує декількома хрестоматійними зразками, як от – Французька революція 1789 р. чи революція в Росії 1917. Взяті за базову модель революцій як таких вони задали стандарт тлумачення цього феномену загалом. Проте, більшість наступних аналогів виходили за рамки класичної революційної матриці. Це породило проблему необхідності наукового переосмислення феномену революції в сучасних умовах, зокрема, й тому, що широкі протестні рухи, що ставлять за мету глибинне перетворення політичних систем, є на разі досить поширеним явищем. Отже дослідження понятійних особливостей сучасних революційних протестів є *актуальним* як в теоретичному, так і прикладному аспекті, оскільки дає можливість науковцям та практикуючим політикам виявляти тенденції й закономірності в розгортанні революційних протестів і розбудовувати інститути чутливі до

потреб та інтересів громадськості, які й виступатимуть у ролі механізмів превенції масових протестів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою, винесеною у назву статті, цікавиться багато науковців з декількох суміжних дисциплін – політології, історії, соціології і психології. Багато з авторів здійснюють субдисциплінарні дослідження, з огляду на полісемантичність самого предмету. Деякі ж зупиняються на детальному аналізі лише певних його складових: причин, етапів, моделей чи впливі особливих чинників. Для нашого дослідження особливе значення мали роботи Ш. Ейзенштадта та Р. Козеллека, для визначення передумов революційних зрушень Нового часу, Т.Скокпол і Дж. Голдстоуна – для виокремлення понятійних рис та специфічних відмінностей новітніх революцій від класичних, Д. Лейна – для виявлення характерних особливостей «кольорових революцій» та диференціації їх із суміжними формами протесту (пугчем та державним переворотом).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема класифікації сучасних революційних протестів знаходиться лише на стадії попереднього осмислення, оскільки не сформувалася ще належна часова дистанція, достатня для вироблення загального бачення принципів систематизації революцій, що відбулися за останні три десятиліття у різних країнах світу.

Формулювання цілей статті. Тому, на сьогоднішній день, ми й можемо говорити лише про перші об'єктивовані спроби узагальнення різних країневих особливостей перебігу революцій та вироблення на цих засадах загальної класифікації.

Революції – «великі» чи класичні – аж до другої половини ХХ століття науковці витлумачували як таку форму народного протесту, що відзначалась великим масштабом як за кількістю учасників так і складністю й комплексністю суспільно-політичних домагань висунутих

ними. Також неодмінно наголошувалося на здебільшого насильницькому характері революційних подій та радикальності й динамічності впровадження змін одночасно у всіх напрямках людської життєдіяльності: політичному, економічному, соціокультурному тощо. Узагальненим поглядом на тлумачення революції, саме як феномену масштабних ідеологічних перетворень, можна вважати Теду Скокпол (T.Skocpol), яка наприкінці 70-х років ХХ століття здійснила комплексний аналіз французької (1787–1800 гг.), російської (1917–1930 гг.) та китайської революції (1911–1960 гг.), творчо переосмисливши підходи цілої низки мислителів, від А.де Токвіля і К.Маркса до Ч.Тіллі. Науковиця вважала, що ці революції мали базові подібності, що дозволяло їй робити узагальнені твердження й визначати ці спільні риси як диференційні ознаки класичних революцій. Це знайшло відображення у формулюванні поняття соціальної революції, яку професорка тлумачить як «стрімкі докорінні трансформації державних і класових структур суспільства, які супроводжуються та частково підтримуються класовими повстаннями знизу» [7, с. 141].

Звісно трансформативний характер суспільних зрушень було покладено саме «буржуазними» революціями Нового часу, які самі стали відображенням тих епохальних змін, що характеризували перехід від традиційної до сучасної цивілізації загалом. І хоча саме «революції» стали віховим маркером цивілізаційного стрибка, та їхній «вихід» на арену історії став можливим завдяки усталеному вже на ХVІІІ століття усвідомленню свого часу як предметно нового, порівняно з передуючими часами, зокрема з етапом середніх віків. Революції ж інтенсифікували остаточне закріплення за Новим часом трансформативних конотацій, тобто ототожнюючи його з сутнісними соціально-політичними зміщеннями, а не з банальною послідовністю часових відтинків. Сучасний німецький науковець Райнгарт Козеллек, дослідник фундаментальних історичних понять, пояснює, що «новітність» тепер фіксувала не завершеність

середньовічного етапу, а побудову нового з відкритими перспективами історичного, тобто рукотворного, майбутнього. «Отже, - зазначає Р.Козеллек, - прикметною рисою поняття «новітній час» стало швидке набуття ним функції індикатора порога між епохами, який людство згідно з побутуючою тоді свідомістю сучасників переступило, здійснивши Французьку революцію» [5, с. 322]. Саме відтоді «новітній час» і став символом відкриття нового періоду емпатично позначеного у цілій сукупності понять: «революція, прогрес, розвиток, криза, дух часу», які характеризували з різних сторін тектонічні суспільні зрушення

Ш. Ейзенштадт (Shmuel Noah Eisenstadt) виокремлює три аспекти, властиві цьому прориву: перехід від традиційного (закритого) способу легітимації політичної влади до відкритого; зміна стратифікаційної системи закритого типу (без можливостей висхідної соціальної динаміки) відкритою класовою системою стратифікації (з дозволом на міжстратові переміщення), обумовленою встановлюваною ринковою економікою індустриальних виробничих відносин; породження капіталістичною економікою широких макросоціальних груп, готових до соціальної мобілізації [4, с. 252]. Саме ці глибинні зрушення історично усталених соціальних структур і патернів обумовили особливий характер новочасних революцій як таких, що виходив за межі історично передуючих форм народних протестів у вигляді бунтів чи повстань, протиставляючи їхній спонтанності та вузькоцільовості масштабну залученість класових груп та радикальні вимоги системних перетворень, а не задоволення окремих часткових домагань. Спільним же моментом є удавання до насильницьких дій на шляху реалізації цілі/цілей протесту.

Наприкінці ХХ - поч. ХХІ століть світом прокотилися три хвилі протестних рухів щодо характеристики яких знову почали застосовувати поняття «революції». Йдеться про події у країнах соціалістичного табору Центрально-Східної Європи кінця 80-х років які охрестили «оксамитовими революціями», наступною хвилею було охоплено східні кордони Європи із

цілою низкою пострадянських країн – Грузія, Україна, Молдова, Киргистан, Узбекистан, масштабні протести в яких узагальнили під назвою «кольорових революцій». Незабаром протестні настрої поширилися на Туніс, Алжир, Ліван, Єгипет, Йорданію та інші країни Північної Африки, де велись тривалі масові політичні акції згуртовані у спільному феномені «арабської весни». Не зважаючи на широкий географічний спектр охоплення протестних настроїв та на прикметні особливості кожного із протестів, обумовлених країневою специфікою, усі ці революції мали спільні риси, які, водночас, принципово відрізняли їх від «великих» революцій, що слугували їм за порівняльну модель.

Прикметною відмінністю класичних та новітніх революцій є їхня орієнтація на майбутнє. Для перших, майбутнє визначалося уявним комплексом ідей, що не мали історичних прецедентів втілення. Для других – потсреволюційне майбутнє являло собою досить цілісний комплекс заходів, що мали би призвести до якісних змін в різних сферах життєустрою за зразком успішно функціонуючих демократичних систем. Так, американська й, особливо, французька революції 1776 та 1789 років відповідно, зруйнували сам базис усталеного станового ладу, легалізувавши нову систему правовідносин, що конституювали не лише новий республіканський лад, але й розгорнули масштабні зміни соціальної, культурної, ідеологічної, повсякденної та наукової і, навіть, мистецької й релігійної сфер людської життєдіяльності. Не менш радикальною за обсягом змін була і революція 1917 року в Росії, що якнайтісніше відповідає вказаному критерію розрізнення. Новітні (сучасні) революції ж усі свої майбутні візії визначали раціонально, з огляду на можливість і потребу впровадження змін, зразком для яких був досвід розвинених країн, а отже, йшлося значною мірою про шлях, що мав досить виразні орієнтири.

Джек Голдстоун (J.Goldstone), засновник структурно-демографічної теорії революції, у роботі «До теорії революції четвертого покоління»

наводить перелік відмінностей сучасних революцій (протестних подій кінця ХХ століття) від «великих революцій». Він стверджує, що саме вони обумовлюють необхідність нового підходу в аналізі революційних подій, який вже не може зосереджуватися на концептуальних засадах сформульованих Т.Скокпол, чи тим паче марксових пояснень ролі держави і класів у визріванні революційної ситуації й самих революційних процесах. Саме класовий антагонізм у якості детермінанти революції втратив для сучасних протестних акцій свою актуальність, а отже мультикласовий характер останніх і є першим ґрунтовним розрізненням їх з великими революціями. Другим є відносно ненасильницький перехід до демократії, а третім – збільшення ролі ідеології та культури в революційній мобілізації та формулюванні революційних цілей [див. 2].

І саме ці відмінності актуалізували в політичній науці потребу переосмислення та переоцінку феномену революції, поставивши під питання навіть доречність застосування саме цього терміну до характеристики новітніх протестних рухів. Адже вони виходили за рамки фундаментальних рис класичних революцій і, цілком прийнятним було б обговорення можливості застосування нових понять, охоплюючих більш точно особливості сучасних протестів. Власне, від початку новітньої хвилі революцій усталилась, насамперед у публіцистиці, тенденція позначати певними предикатами поняття революцій, застосовуваних до опису протестів у різних країнах. Вище ми згадували «оксамитові» та «кольорові» революції, які вже самі по собі є узагальненими назвами, оскільки об'єднують не менш метафоричні індивідуальні «підназви», як от «революція троянд» (Грузія 2003 р.), «помаранчева революція» (Україна 2004 р.), «тюльпанова революція» (Киргистан 2005 р.), «кедрова революція» (Ліван 2005 р.) тощо. Науковці ж, тяжіючи до систематизації різних проявів феномену, специфікують їх у групи у відповідності до визначених особливостей. Зокрема, пропонуються такі сучасні альтернативи використанню терміну «революція», або ж його уточненню

щодо окреслення специфіки кожної з революційних хвиль – рефолоція (*refolution*) та електоральні революції (*reelection*).

Тобто, кожен із зазначених термінів претендує лише на дефініювання революційних подій певного часу і виду. Так, поняття «рефолоції» було запропоноване британським істориком Тімоті Гартоном Ешем (Timothy Garton Ash) у книзі «Ми, народ», для позначення здебільшого мирного реформістського характеру «оксамитових революцій» [див. 3, с.185-186]. Масові виступи забезпечили потужний тиск на владу, яка у стислі терміни відповідала впровадженням реформ, що зчаста мали радикальний характер як в оновленні еліт так і в конституційних перетвореннях. А отже, швидке і радикальне реформування дає підстави для такого термінологічно «схрещення» революції та реформування.

Термін електоральні революції (*reelection*) використовує професор Кембриджського університету Д. Лейн (David Lane) стосовно визначення специфіки «кольорових революцій» (об'єднуючи під цим поняттям протестні рухи початку ХХІ ст.: від масових акцій у Сербії 2000 року до «кедрової» революції у Лівані та «Пурпурної» у Іраку 2005 р.), пояснюючи, що всі ці революційні рухи відбувалися в рамках виборчих процесів, через які широкі соціальні верстви намагалися у конституційний спосіб змінити режими, що гальмували просування демократії в цих країнах [див. 6]. Та, власне, й самі протестні рухи розгорталися як реакція на результат виборів чи й сам виборчий процес, які оголошувалися опозиційними акторами фальсифікованими. А здійснення такої великої кількості революцій протягом відносно короткого відтинку часу, автор пояснює «ланцюговою реакцією», що мала місце в наслідуванні успішного досвіду попередників. Ба більше, додамо від себе, вибори стали прогнозованою зоною революційного ризику, тобто прив'язка початку революційних протестів до виборів надзвичайно спростила можливість наукового прогнозування масових протестів. Адже прораховування

ймовірного початку революцій залишалося найбільшою проблемою для науковців, оскільки не зважаючи на можливість зафіксувати визрівання революційної ситуації, розрахувати, що стане «спусковим гачком» і коли він спрацює видавалося майже не реальним.

Д.Лейн аргументовано довів ще цілу низку особливостей цього нового виду революцій. Зокрема він наголошує на вагомій ролі контреліт (опозиційних еліт) у стимулюванні протестних настроїв та координації мобілізованих до супротиву мас. Як, власне, і наявність великої кількості громадян схильних поділяти західні демократичні цінності та активно їх відстоювати. Американський професор, міркуючи далі про особливості «кольорових революцій», доходить висновку щодо специфічного місця цих протестів у понятійному ряді суміжних із революцією (класичного зразка) протестних феноменів. Подібно до Д. Голдстоуна та більшості інших політичних мислителів він констатує позакласовість масових маніфестацій мирного характеру, що, як зазначалось вище, є свідченням принципових відмінностей сучасних протестів від класичних революцій. Але керівна роль контреліт, мотивованих, насамперед, бажанням зміни існуючих еліт, а не прагненням масштабних соціальних перетворень, властивим інсургентам, піддає сумніву коректність тлумачення аналізованих подій як революції, оскільки остання обставина робить їх близькими до путчу чи державного перевороту. З іншого боку ані путч, ані державний переворот не здійснюються із залученням широких народних верств. До того ж, на нашу думку, важливо врахувати ще й те, що вони не апелюють до виборчих процедур як механізму подолання кризи, тим самим виходячи за межі конституційності і легітимності. А отже, «кольорові революції», логічно, вважає Д. Лейн, можна трактувати як «революційні державні перевороти», з огляду на змішання ознак як революції так і державного перевороту [див. 6]. Зрештою, аналіз постреволуційних змін, що у більшості випадків не призвели до глибоких

структурних перетворень всієї системи суспільно-політичних відносин, теж схиляє шальки терезів у бік такого тлумачення.

І доки науковці «ламали списи» намагаючись якомога об'єктивніше дослідити феномен «кольорових революцій», прагнучі досягнути якогось конвенційного погляду в спектрі від «симулякр революції» до «державного перевороту», новітні політичні протести другого десятиліття ХХІ століття (у Бразилії й Туреччині 2013, революція Гідності в Україні 2013/2014 рр., Оссурі Central у Гонконзі 2014-го р, масові акції протесту в Молдові 2015 р. тощо) продемонстрували динамічний розвиток форм та методів протесних рухів, що виходять за межі формату «кольорових революцій» і ставлять питання про підставовість категоріальної належності їх саме до цього типу революцій.

Одним із наймасштабніших протесних рухів останніх років звісно була українська Революція Гідності, яку зазвичай асоційовували та порівнювали з «Помаранчевою» революцією (типовим зразком «кольорових» революцій). Це зіставлення є досить продуктивним методом демонстрації значимих диференційних відмінностей поміж ними як знакових маркерів динаміки змін сучасних протесних рухів загалом. Насамперед, першою відмінністю – еволюційно зумовленою – є збільшена роль електронних засобів комунікації як ресурсу мобілізації мас та структурування протесного середовища за мережовим (неієрархічним) принципом організації. Зниження ролі контроліт як у каталізації революційних процесів так і їх управлінням – друга вагома відмінність. Слід обов'язково додати ще й таку особливість останніх подій як відсутність залежності виниклих протестів із виборами. Тобто вибори ані передували протестам, ані слугували ціллю. Необхідно зазначити й наступні особливості: фундаментальність домагань (яка щоправда формулювалась у процесі розгортання революційних подій) перевищувала своєю комплексністю усі попередні «прототипи»; цілковита відмова від «ставки» на харизматичного лідера чи будь-якого (хоча б і колективного)

його сурогату, деперсоніфікованість образу майбутнього; переростання низових ініціатив і спонтанних утворень у повномасштабні громадянські структури, що стали, зокрема, і локомотивом постреволюційних зрушень. Окремим рядком безумовно треба сказати й про розірвання традиції «безкровності» сучасних революцій, хоча це й не може слугувати критерієм відмінності, оскільки насильство з боку протестантів застосовувалося як метод захисту, а не засіб досягнення мети.

Вище зазначені відмінності дають нам підстави вважати Революцію Гідності істотно зміненим типом «кольорових революцій», яку наразі не доречно тлумачити і як «революційний державний переворот». Оскільки обидва чинники, що на думку Д. Лейна обґрунтовували близькість цих категорій – керуюча роль контреліти та відсутність системних заходів із руйнування попереднього режиму – не є характерними для Євромайдану 2013/2014 рр. Принаймні на даний час, коли структурні зміни по-волі й з великою протидією, але впроваджуються у багатьох сферах суспільного життя, можна вважати Революцію Гідності сутнісно ближчою до революцій як «поєднання ідеї свободи з досвідом чогось нового» [див. 1] ніж до «революційного державного перевороту», здатного змінити еліту, але неіздатного у створенні цього нового.

Інші ж новітні революційні протести, включно із революціями «арабської весни», звісно не підпадають цілковито під перелік виведених вище відмінностей українських протестів 2013-14рр. від «кольорових революцій». До того ж, навіть, «арабська весна» об'єднує в собі багато в чому несхожі протести. Проте є й важливі спільні позиції, більшою або меншою мірою притаманні фактично кожному з них. Насамперед, важливо вказати на спонтанний характер цих протестів, тобто їхній початок не корелював із виборчими процесами, а був спричинений різними приводами, здебільшого, емоційного характеру, як самоспалення туніського вуличного торговця фруктами, вчинене на знак протесту проти свавілля поліції, або ж – рух «Всі ми – Халед Саїд» на підтримку молодого

египетського блогера і підприємця, забитого до смерті поліцейськими в Александрії за викладене у мережі викривальне відео. Проте, це не завадило поширенню революційних настроїв усім регіоном, тобто як і у випадку із «кольоровими революціями» відбулася «ланцюгова реакція».

Спонтанність зумовила й іншу особливість – стихійність та відсутність орієнтації на лідер/а/ів, що відбилося у подальшому на нездатності контролю над постреволуційною ситуацією. Врешті, ще однією і найважливішою спільною рисою можна вважати роль електронних засобів інформації, і зокрема, соціальних мереж у швидкій та масовій мобілізації протестних верств, оскільки саме там публікувалися перші викривальні матеріали, велися дискусії та формувалася протестна громадська думка. Саме звідти лунали перші заклики до «розвіртуалізації» інтернет-користувачів та виходу їх на вулиці, і, як і у випадку з Україною, електронна комунікація забезпечувала інсургентів можливістю систематичної кореляції власних дій та позбавляла владу маніпулятивних можливостей інформаційного монополіста. До речі, електронна мобілізація мала наслідком масове залучення до протестів молодих людей, адже ця категорія наразі є домінуючим сегментом віртуального простору, що позначилося на «омолодженні» протесту не лише за віком, але й за радикалізацією та ідеалізацією вимог.

З огляду на ту роль, яку в новітніх революційних протестах відігравали соціальні мережі та інтернет загалом, можна об'єднати ці революції під назвою електронних чи цифрових (*e-revolution*), виокремивши у такий спосіб найприкметнішу рису специфікуючу останню хвилю цих протестів.

Висновки. Отже, проаналізувавши сутнісні особливості революційних протестів, що мали місце протягом останніх трьох десятиліть у різних країнах світу, ми виявили характерні риси протестів у рамках різних революційних хвиль: кінця вісімдесятих років ХХ століття, початку ХХІ століття та другої декади ХХІ століття. Це дало нам змогу

вирізнити три типи революцій у відповідності до критерію розрізнення специфіки кожної з революційних хвиль: рефолуції (refolution), електоральні революції (reelection) та електронні революції (e-revolution). Звісно, питання класифікації сучасних революційних протестів залишається відкритим, як з огляду на коротку часову дистанцію від цих подій, так і на незавершеність постреволуційних процесів у країнах, де вони відбувалися та їхнього впливу на міжнародну політичну ситуацію в цілому.

Список використаних джерел

1. Арндт Х. О революції [Електронний ресурс] / Ханна Арндт // Європа. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://baguzin.ru/wp/wp-content/uploads/2016/04/%D0%A5%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B0-%D0%90%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D1%82.-%D0%9E-%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D0%B8%D0%B8.pdf>.
2. Голдстоун Д. К теорії революції четвертого покоління [Електронний ресурс] / Джек Голдстоун // Annual Review of Political Science. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/56/06.pdf>.
3. Дарендорф Р. После 1989: Мораль, революція и гражданское общество. Размышления о революции в Европе / Ральф Дарендорф. – Москва: "Ad Marginem", 1998. – 272 с.
4. Ейзенштадт Ш. Революція и преобразование обществ, Сравнительное изучение цивилизаций / Ейзенштадт Ш.. – Москва: Аспект Пресс, 1999. – 416с.

5. Козеллек Р. Минуте майбутнє: Про семантику історичного часу / Райнгарт Козеллек. – Київ: Дух і літера, 2005. – 380 с.

6. Лейн Д. «Кольорова» революція як політичний феномен [Електронний ресурс] / Лейн Д.. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/stm_m_2010_1_4.pdf.

7. Никифоров Александр. Революция как объект теоретического смысления: достижения и дилеммы субдисциплины / Александр Никифоров // Концепт \ "Революция\ " в современном политическом дискурсе / Александр Никифоров. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2008. – С. 130–148.